

УДК 342.533 (477)

АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ ПАРЛАМЕНТУ

Журавльова Г.С., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена визначенню на підставі аналізу доктринальних та нормативних джерел дефініції парламенту в Україні.

Ключові слова: концептуальне положення парламенту, дефініція парламенту, явище парламентаризму, орган законодавчої влади.

Журавлева А.С. АКТУАЛЬНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕФИНИЦИИ ПАРЛАМЕНТА / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена определению на основании доктринальных и нормативных источников дефиниции парламента в Украине.

Ключевые слова: концептуальное положение парламента, дефиниция парламента, явление парламентаризма, орган законодательной власти.

Zhuravleva A.S. ACTUAL THEORETICAL QUESTIONS OF PARLIAMENT DEFINITION FORMING / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article is devoted to determination on the basis of doctrine and normative sources of parliament definition in Ukraine.

Key words: conceptual position of parliament, parliament definition, phenomenon of parliamentarianism, organ of legislature.

Визначення конституційних засад становлення і розвитку явища парламентаризму в Україні потребує проведення аналізу положень концептуального характеру. До таких положень у першу чергу слід віднести ті, що по суті засвідчують це явище і його природу. Йдеться про поняття парламенту і парламентаризму. Попри загальність і ніби то визначеність цих понять, вони залишаються предметом інтересу для представників політологічної та юридичної науки, які нерідко пропонують досить відмінні їх трактування.

Явища парламенту і парламентаризму, які є взаємопов'язаними і значною мірою збігаються, завдячують своїй появі так званим новим історичним часам, тобто періоду історії людства, який розпочався у зв'язку з буржуазними революціями XVII – XVIII ст. Однак сам термін "парламент" має більш давнє походження: його генеза пов'язана з феодалними часами. Цим терміном спершу позначався судовий орган у Франції, де в XIII ст. королівська курія була поділена на дві палати. Одна з цих палат займалася судовими справами і мала назву парламент. Згодом, у період станово-представницької монархії, парламент, який дістав назву паризького, виступав як вищий суд. У період революції XVIII ст. відповідний орган зійшов з історичної арени [1, 8-9]. Як би там не було, французький (паризький) парламент не був представницькою установою.

Для відповідних цілей термін "парламент" став використовуватися з кінця XIII ст. в Англії: в одному з актів 1275 р. цей термін позначав велику раду королівства, яка певною мірою мала представницький характер і включала монарха та наймогутніших феодалів [2, 160]. Характерно, що цей термін був запозичений з тогочасної французької мови (писали французькою *parlement*).

У зв'язку із зазначеним, слід звернути увагу на деякі лексикологічні характеристики терміна "парламент", які набувають суттєвого політико-правового значення. Вказаний термін походить від середньовічної латини, де слово *parlamentum* означало богословський диспут або бесіду монахів. У радянській і сучасній російській учбовій літературі з курсу конституційного права походження терміна "парламент" пов'язували і пов'язують з транскрипцією італійського або французького дієслова "говорити"

[3, 186]. Звідси за старою політичною традицією іноді (а за радянські часи - практично завжди) робили логічний перехід до відомої тези: "парламенти – це говорильні". Ця теза є неприйнятною з огляду на реалії суспільно-політичного життя за рубежем і в нашій країні.

У період станово-представницької монархії термін "парламент" не набув значення родового для іменування відповідних установ. Тільки в Англії станово-представницька установа зберегла назву парламенту. Положення мало змінилося і в подальшому. І тільки в XIX ст. – у так званий "золотий вік парламентаризму" – відповідний термін набув поширення в найбільш розвинутих на той час країнах. При цьому він вживався здебільшого як політична і наукова категорія. Водночас в конституціях, прийнятих у зазначений період, для позначення законодавчого органу (органу законодавчої влади) звичайно застосовували інші слова і словосполучення: "палати", "законодавчі збори", "народні збори", "національні збори" тощо. Ці слова і словосполучення використовувалися як власні назви відповідних органів, родовою назвою яких хоча б на доктринальному рівні залишався термін "парламент".

На сьогодні термін "парламент" як родова назва органу законодавчої влади об'єктивно є загальноприйнятним. Разом із тим цей термін як власна назва відповідних органів офіційно вживаний (зафіксований у конституціях) лише в деяких країнах. Насамперед це Великобританія та інші англомовні країни, що прийняли британську конституційну модель (Австралія, Канада тощо). Він застосований у конституціях ряду розвинутих європейських країн (Греція, Італія, Франція), а також частини країн-членів СНД (Грузія, Казахстан, Молдова) [4, 207]. Водночас зазначимо, що в ряді країн, де органи законодавчої влади мають іншу власну, конституційно визначену назву, термін "парламент" вживається разом із власною назвою або є складовою відповідної конституційної дефініції. Прикладом такої дефініції слугує зміст ст.75 Конституції України: "Єдиним джерелом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України".

У вітчизняній політико-правовій думці термін "парламент" для позначення потенцій національного державотворення з'являється на початку XX ст.: його першими почали застосовувати автори програмних документів українських політичних партій, утворених у відповідний період. Так, у програмі Української народної партії було зазначено, що "законодавча влада в усій повноті належить парламенту". У програмі Української партії самостійників-соціалістів проголошувалось: "Головною законодавчою владою на Україні є парламент (Центральна Українська рада)". Про необхідність утворення "парламенту" як "представницької інституції" говорилося в програмі Української соціал-демократичної робітничої партії. Термін "парламент" вживали не тільки в політичних документах партій соціалістичного спрямування, він був притаманний політичній фразеології ліберально-демократичних партій, зокрема Української демократичної партії і Української радикальної партії. Водночас зазначимо, що термін "парламентаризм" у згадані часи і на відповідному рівні на українських теренах практично не вживався.

Такий стан відображав реалії суспільно-політичного життя, які зумовлювали своєрідне "запізнення" в сприйнятті світових інтелектуальних здобутків у сфері політичних та правових наук. На час первісного формулювання і поширення ідей парламентаризму, представницького правління і в цілому концептуальних підходів, притаманних конституціоналізму, український народ був уже позбавлений власної державності. До того ж більша частина українських земель перебувала під самодержавною владою, яка довгий час вкрай негативно ставилася до поширення подібних ідей і концепцій.

Зазначене не могло не відбитися і на практиці державотворення періоду існування Української Народної Республіки і Української Держави (Гетьманату). Автори

конституційних проектів, як правило, уникали, свідомо чи несвідомо, прямих або непрямих посилань на світові здобутки в згаданій сфері. Вони лише певною мірою використовували відповідну термінологію та інший науковий інструментарій. Зокрема, термін "парламент" не був вживаний у Конституції Української Народної Республіки (Статуті про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 р. Застерігалися його вживати й автори проекту Основного Державного Закону Української Народної Республіки, розробленого спеціальною урядовою комісією за часів Директорії. У цьому проекті орган законодавчої влади, який мав власно називатися Державною Радою, визначався як "однопалатне тіло". З іншого боку, в проекті Конституції (основних державних законів) Української Народної Республіки, запропонованому одним із членів згадуваної комісії – О. Ейхельманом, містився окремий розділ, присвячений "Федерально-Державному Парламенту". Парламентами в цьому проекті називалися й відповідні органи, які пропонувалося утворити в землях – суб'єктах запропонованої за цим проектом української федерації.

В інших конституційних проектах, а також у вітчизняній публіцистиці, яка значною мірою компенсувала брак спеціальної політико-правової літератури, термін "парламент" звичайно не застосовувався. І це не тому, що, як зазначав відомий французький конституціоналіст Л. Дюґі, "у XIX столітті на континенті (Європи), як і в Англії, слово парламент стало загальним терміном, який позначає політичні зібрання" [5, 458]. На думку автора статті, саме брак вказаної літератури і відповідних наукових розробок, а також складнощі тодішнього державно-політичного життя в Україні (зокрема невиборний характер більшості владних інститутів, які претендували на визнання представницькими) зумовили наявність у тогочасних українських політиків і юристів певного скепсису по відношенню до терміна "парламент" і обережність у їх самовизначенні щодо феномена парламентаризму. Існували й інші причини суб'єктивно-політичного характеру, які спричинили такий скепсис.

За радянських часів термін "парламент" об'єктивно не міг бути узгоджений з існуючою тоді теорією і практикою державного владарювання. Цей термін застосовувався тільки для характеристики "буржуазної державності" і по суті завжди мав негативне звучання. У радянській юридичній науці загальноживаною була фраза "криза буржуазного парламентаризму". Вона була присутня з відповідними трактуваннями практично в усіх підручниках з державного права СРСР і, особливо, державного права буржуазних країн і країн, що розвиваються [6, 163-164]. Ще більшою мірою негативне ставлення до феномена парламенту і парламентаризму було присутнє в науковій літературі з відповідної проблематики.

Тому не є дивним, що на початок дев'яностих років, коли розгорнулася розбудова сучасної української державності, у багатьох фахівців-юристів за інерцією зберігалось обережне ставлення до понять парламенту і парламентаризму. Здебільшого цими поняттями користувались політики і представники політологічної науки. Необхідно зважити й на те, що частина партійно-політичних сил по суті зберігала негативне ставлення до відповідних явищ. Усе це, на думку автора, спричинило той факт, що у перших актах конституційної значущості – Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. і Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. – Верховна Рада України не була названа парламентом [7]. Проте певні підвалини становлення сучасного парламентаризму в Україні були закладені тим, що в Декларації про державний суверенітет був прямо визнаний принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Не була названа парламентом Верховна Рада України і у проекті Конституції України в редакції від 26 жовтня 1993 р., запропонованому Комісією Верховної Ради України по розробці нової Конституції і опублікованому для всенародного обговорення в кінці того ж місяця. Однак із цього навряд чи можна робити висновок, що члени цієї робочої

групи були противниками парламентаризму в Україні. Відсутність терміна "парламент" у тексті конституційного проекту насамперед можна пояснити особливостями юридичної техніки, вживаної його авторами.

На час опублікування зазначеного вище проекту ідеї парламентаризму фактично набули визнання на офіційному рівні. Це засвідчує назва Закону України "Про назву, структуру і кількісний склад нового парламенту України" від 7 жовтня 1993 р. [8]. У цій назві було вперше законодавчо визнано термін "парламент", і ним була позначена Верховна Рада України. У подальшому, як зазначалося, термін "парламент" був застосований як складова конституційної дефініції Верховної Ради України.

Саму ж наявність цієї дефініції можна оцінювати по-різному. З одного боку, слід погодитися з авторами коментаря до Конституції Російської Федерації (під редакцією Ю.В. Кудрявцева), які стверджують, що "традиція конституційних дефініцій органів влади походить від радянських конституцій, де дефініції несли значне ідеологічне навантаження" [9, 396]. Звідси і поява в теорії радянського права, а з часом – і у вітчизняній теорії конституційного права поняття установчих або дефінітивних правових норм, які нібито фіксують самих суб'єктів відповідної галузі права, насамперед вищих органів держави. Існує також інший, на думку автора статті, більш точний підхід, за яким норми конституційного права мають установчий характер через те, що вони встановлюють форму правових актів державних органів, порядок їх прийняття і опублікування, компетенцію державних інститутів у сфері нормотворчості, порядок зміни і скасування нормативних актів [10, 17].

Як би там не було, у конституціях розвинутих країн розгорнуті дефініції парламентів звичайно відсутні. Як правило, у конституційних текстах констатується сам факт наявності такого важливого елемента державного механізму, яким є парламент, незалежно від його власної назви, визначається чисельний склад і засади його формування. Нерідко конституції обмежуються згадкою про основне призначення парламентів – здійснювати законодавчу владу. Іноді в основних законах міститься загальне посилення на представницький характер парламентів.

З іншого боку, наявність достатньо розгорнутої конституційної дефініції парламенту, особливо в умовах країн, що утворилися на теренах колишнього СРСР, можна вважати позитивною рисою конституційного регулювання суспільних відносин. Особливо ця риса проявляється тоді, коли відповідна дефініція містить термін "парламент" (Україна, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Казахстан, Киргизстан, Росія, Туркменистан). Можна стверджувати, що для суспільно-політичного і державного життя вказаних країн залишається актуальною проблема укорінення на рівні масової політичної свідомості і в середовищі тих, хто безпосередньо причетний до владарювання, основних здобутків усталеної демократії, до яких слід віднести парламентаризм з усіма його передумовами і наслідками.

Позитивна оцінка наявності в Основному Законі дефініції парламенту, у якій застосовується відповідний термін, не може заперечити наявності потреби в з'ясуванні і коментуванні змісту цієї дефініції, а також у формулюванні доктринальних понять парламенту і парламентаризму з урахуванням реалій нашого сучасного суспільно-політичного і державного життя. Ці реалії можуть певною мірою вплинути на параметри зазначених понять, які тільки зовні здаються статичними і такими, що можуть відповідати різним історичним періодам. Адже, як зазначалось, історії був відомий так званий "золотий вік парламентаризму", говорили і про його кризу.

Природа явищ парламенту і парламентаризму, а з ними – певною мірою і відповідних термінів, відбиває не тільки загальні особливості історичного розвитку, а й конкретику кожної країни. Навряд чи можна проводити аналогію за змістом між вказаними явищами в умовах двох розвинутих країн, не кажучи вже про країни, які об'єктивно

різняються за їх політичним і державно-правовим розвитком. Потреби цього розвитку можуть зумовити уточнення або доповнення понять парламенту і парламентаризму з метою наголошення на їх ролі і призначенні. Наприклад, те, що за Конституцією Верховна Рада України є "єдиним (підкреслено мною – Г.Ж.) органом законодавчої влади", акцентується увага на її місці в державному механізмі. Водночас наведене формулювання може вважатися своєрідною пересторогою щодо узурпації законодавчої влади іншими органами державної влади. З іншого боку, із сказаного не випливає, що Верховна Рада України здійснює законодавчу владу самостійно і без участі інших органів. Аналіз співвіднесеності законодавчої влади і діяльності органів державної влади України буде проведений далі.

Важливим чинником, який визначає зміст явищ парламенту і парламентаризму, є форма державного правління, прийнята в тій чи іншій країні. Було б неправильним стверджувати, що, наприклад, у США не існує парламентаризму через те, що за формою це президентська республіка. Або що тут не існує парламенту через те, що відповідний термін рідко застосовується американськими авторами, і, за Конституцією цієї держави, "усі встановлені тут повноваження законодавчої влади належать Конгресові Сполучених Штатів, який складається з Сенату і Палати представників" [11, 19].

У літературі справедливо зазначалось, що саме в умовах президентської республіки парламент являє собою не тільки законодавчий орган, а й виступає як один із двох (окрім президента) центрів концентрації політичної влади [12, 43-45]. Асоціювання ж поняття парламентаризму з парламентарними (парламентськими) формами державного правління, яке є досить звичайним для представників політологічної науки, не може мати характер ототожнення. Як висновок, можна зазначити, що оцінки ролі парламенту і парламентаризму в цілому в кожній конкретній країні значною мірою залежать від прийнятої в ній форми державного правління. Однак явище парламентаризму присутнє за умов існування всіх сучасних прогресивних форм правління.

Суттєве значення для характеристики природи парламентаризму має форма політичного режиму. Аксиомою вважається те, що парламентаризм реально існує тільки за умов демократичних режимів. Авторитаризм в діяльності інших органів, насамперед глави держави, може призвести до занепаду парламентаризму і фактичного скасування парламенту. Відповідна тенденція притаманна багатьом країнам, що розвиваються. У цих країнах прийнята форма правління так званої монархічної республіки.

Характеризуючи поняття і сутність парламенту і парламентаризму, необхідно повернутися до питання змісту відповідних конституційних дефініцій. На думку автора, дефініція, що міститься в ст.75 Конституції України, є чи не найвдалішою. Вона, як зазначалось, акцентує увагу на місці Верховної Ради України в державному механізмі. Водночас ця дефініція позначає головну функцію парламенту, його "закодоване" в понятті законодавчої влади призначення. Важливим є і те, що згадана дефініція є чіткою, короткою і юридично коректною. Тим самим, по-перше, виконуються вимоги юридичної техніки, які об'єктивно існують щодо викладення конституційного тексту, і, по-друге, ця дефініція не містить характеристик, які можна вважати неправильними або спірними з огляду на зміст Основного Закону.

Не можна погодитися з тими конституційними дефініціями, які визначають парламент як "вищий представницький орган" (Грузія, Казахстан і Узбекистан). Очевидно, що таке визначення може сприйматися як таке, що воно нібито натякає на існування субординованої системи представницьких органів, де саме парламент увінчує цю систему. Такий підхід до визначення парламенту є анахронізмом, він може розглядатися як своєрідний рецидив регламентації організації державної влади, побудованої на принципах системи рад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шаповал В. Зарубіжний парламентаризм. – К.: Основи, 1998. – С. 8-9.
2. Мишин А.А. Центральные органы власти буржуазных государств. – М.: Изд-во Московского университета, 1992. – С. 160.
3. Чиркин В.Е. Основы конституционного права: Учебное пособие. – М.: Манускрипт, 2006. – С. 186.
4. Конституції держав Європи та Азії. – К.: Укр. Правн. Фундація. Вид-во “Право”, 2008. – С. 207.
5. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства. М.: Т-во И.Д. Сытина, 1908. – С. 458.
6. Мишин А.А., Барабашев Г.В. Государственное право буржуазных и развивающихся стран: Учебник. – М.: Юридическая литература, 1989. – С. 163-164.
7. Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 30. – ст. 429.
8. Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 42. – ст. 395.
9. Комментарий к Конституции Российской Федерации (Общ. ред. Ю.В. Кудрявцева. – М.: Фонд “Правовая культура”, 1996. – С. 396.
10. Тодыка Ю.Н Конституционное право Украины: отрасль права и наука: Учебное пособие. – Симферополь: Таврида, 1997. – С. 17.
11. Конституции буржуазных государств: Учебное пособие (сост. В.В. Маклаков). – М.: Юридическая литература, 1982. – С. 19.
12. Политические институты США: история и современность (Борисюк В.И., Джапаридзе Т.З., Зяблюк Н.Г. и др. – М.: Наука, 2008. – С. 23-25.

УДК 342.4.01 (477)

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ ЯК САМОСТІЙНОГО ЕЛЕМЕНТА МЕХАНІЗМУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Приходько Х.В., к.ю.н., доцент

Академія муніципального управління

Бровченко Н.В., слухач магістратури

Запорізький національний університет

У статті аналізуються проблемні питання теорії юридичних фактів у сучасному конституційному праві України, надається авторське визначення поняття юридичних фактів та визначається місце та роль юридичного факту в структурі механізму конституційно-правового регулювання.

Ключові слова: юридичний факт у конституційному праві, механізм конституційно-правового регулювання, конституційно-правові відносини, гіпотеза конституційно-правової норми.

Приходько Х.В., Бровченко Н.В. ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКТА КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ЭЛЕМЕНТА МЕХАНИЗМА КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ / Академия муниципального управления, Запорожский национальный университет, Украина